

УДК 159.923:159.952

DOI: [https://doi.org/10.17721/BPSY.2024.2\(20\).15](https://doi.org/10.17721/BPSY.2024.2(20).15)

Денис ПРЕДКО, канд. філос. наук

ORCID ID: 0000-0001-7760-6957

e-mail: denyspredko@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Юлія ЛЕВЧЕНКО, д-р філософії в галузі політології

ORCID ID: 0000-0002-3851-5355

e-mail: yuliya.levchenko@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ЖИТТЄВІ ВІХИ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ ВІЗІЇ ІВАНА ЧЕТВЕРИКОВА

Вступ. Наголошено, що, незважаючи на те, що за роки незалежності України, з'явилися дослідження, присвячені історії вітчизняної психології, все ж залишається значна частина персоналій, діяльність та вчення яких невідомі науковому та широкому загалу. До таких персоналій належить Іван Четвериков.

Результати. Присвячено автобіографічному наративу та ідеям українського педагога, психолога І. Четверикова. Дослідження фокусується на аналізі біографії, професійного шляху та внеску видатного мислителя у розвиток психології, педагогіки та соціальної науки. Досліджено методологічні засади його праць. Виокремлено основні напрями психологічних студій І. Четверикова, зокрема гуманістичний підхід (розгляд психології як інструмента для розуміння індивідуальної унікальності кожної особистості); взаємозв'язок між уявленням про Бога як суб'єкта, якому властиві особистісні характеристики (свідомість, воля, емоції, здатність до взаємодії) та формуванням і розвитком людської особистості; психологія любові (любов є не лише емоційним або культурним феноменом, але й складовою частиною людської природи, що ґрунтується на потребах прихильності та еволюційних стимулах). І. Четвериков, досліджуючи тему взаємовідносин між Особистістю та Богом, зосереджував увагу на діалогічному характері цих стосунків. Діалог, на думку мислителя, є не лише актом віри, але й шляхом до повноти життя та особистісного вдосконалення.

Висновки. Визначено основні виміри освітньо-педагогічної та наукової діяльності І. Четверикова, зокрема релігійний та особистісно-психологічний напрями, та визначено їх роль у становленні вітчизняної психології.

Ключові слова: психологія, історія психології, І. Четвериков, методологія, психологія любові, особистість Бога, діалог особистості та Бога.

Вступ

У сучасних умовах російсько-української війни, коли одним із завдань України є формування національної безпеки та її складової частини – "інформаційного фронту", конче важливе звернення до проблеми реконструкції наукової пам'яті, яка є стрижневим чинником вироблення власної національної та громадянської ідентичності. Безперечно, світова історія психології не завжди відзначалася традиційною повнотою. Вона зазвичай містить "білі плями", які через різні причини є малодослідженими. Особливо це притаманне вітчизняній психології, що проявляється у житті та діяльності тих персоналій, автобіографічні наративи яких включають другу половину XIX-го – початок XX-го століть. У результаті значна кількість мислителів і до сьогодні залишається невідомою для психологічного загалу. Ця ситуація ускладнюється доволі неоднозначними оцінками їхньої творчості, тими життєвими перипетіями, що випали на їхню долю. Саме до таких персоналій належить освітній діяч, педагог, психолог Іван Пименович Четвериков (1875–1969), життя та діяльність якого невідомі широкому загалу. Українська науковиця А. Бойко зазначає: "Після довгого періоду мовчання і забуття творчість Івана Пименовича Четверикова стала об'єктом інтересу вчених, які вивчають його роботи з психології, релігійно-філософські праці, факти біографії, у якій відбилися багато моментів, типових для інтелігенції XX століття" (Четвериков, 2022, с. 22).

Огляд літератури. На сьогодні існує кілька досліджень, у яких висвітлено різні етапи життя та діяльності І. Четверикова, зокрема, це праці Ткачук (2016), яка чи на одна із перших дослідила основні етапи педагогічної та наукової діяльності мислителя, звернула увагу на перипетії його життєвого шляху та різних "зрізів" його психологічних візій. Також певні аспекти життєдіяльності І. Четверикова відстежуються з його листування із Вернадським (Загородній та ін., 2012, с. 583–593). Також Стоюхина та Мазилів (2017) розглядають невідомі сторінки з життєвого шляху

І. Четверикова, його психологічних ідей, що засвідчують глибокі теоретико-методологічні підходи вченого до дослідження особистості, проблеми емпіризму, любові тощо. Натомість Козловський (2017) відстежує внесок І. Четверикова у вивчення ідей І. Канта, викладені у магістерській дисертації "Про Бога як особисту істоту" (1903), що засвідчує вагомість досліджень людської особи як у критичній філософії Канта, так і в неокантіанських підходах (Я. Фріз), що увиразнюється в персоналістичному розумінні людини, унікальності кожної особистості та її здатності до самостійного вибору і самореалізації. А. Бойко (Четвериков, 2022) здійснила титанічну працю, дослідивши невідомі сторінки автобіографічного наративу І. Четверикова, оприявнивши його архівні фото, систематизувавши та уклавши його основні праці.

Водночас треба зауважити, що особистість педагога, психолога, релігійного філософа Івана Пименовича Четверикова і до сьогодні не стала об'єктом окремого психологічного дослідження. **Метою статті** є комплексне дослідження формування психологічних ідей та уявлень І. Четверикова, його роль у вітчизняній психологічній науці.

Результати

Четвериков Іван Пименович (1875–1969), професор богослов'я, філософ, психолог, соціальний педагог, народився у Тульській губернії в родині священника (Акішин та ін., 2016). Закінчив Тульську духовну семінарію (1896) та КДА (1899). Згодом захистив магістерську дисертацію у Київській духовній академії (далі – КДА) (1905) і став доцентом кафедри психології (1906). У 1906–1908 рр. стажувався у Німеччині, вивчаючи досвід викладання психології та філософії в університетах Лейпцига, Геттінгена, Мюнхена. Після повернення з Німеччини працював професором на Вищих жіночих курсах, у Київському Фребелівському інституті (готував вихователюк дітей

дошкільного віку з 1907-го до 1920-го року включно). Працював екстраординарним професором по кафедрі філософії Юрїївського університету (1916); у цьому ж році отримав звання екстраординарного професора КДА. Професор Юрїївського університету (1917). Разом із професором кафедри пастирського богослов'я і педагогіки М. К. Маккавейським брав участь у відкритті кабінету експериментальної психології в КДА (1915 р.). І. Четвериков також неодноразово виступав з науковими доповідями на психологічних з'їздах (1910, 1913, 1916). Був ординарним професором по кафедрі психології Таврійського університету (1918).

Про роботу Івана Пимонівича у Тверському педагогічному інституті в середині 1920-х років ми дізнаємося зі спогадів студента В. Нікольського, який зазначав: "Особливе враження на нас, першокурсників, справляв професор І. П. Четвериков. Курс загальної психології, який він читав, вводив у абсолютно нову для нас сферу знання, що дозволяла зазирнути в самих себе. Невеликий на зріст, з глухуватим голосом, що тримався прямо, не розмахував руками навіть під час ходьби, він здався нам людиною особливої породи. А коли він на вулиці у своєму строгому півпальті й півциліндрі, зі старовинним саквою в руці, зустрічався з місцевим художником-футуристом, прикрашеним шматочком березової кори замість краватки, з намальованими на щоках квіточками і брючками до щиколоток, – різкий був контраст.

І. П. Четвериков затримався у психології на позиціях психофізіологічного паралелізму¹ і вважав вчення І. П. Павлова недостатнім для розуміння психічного світу людини. У нього на засіданнях ученої комісії відбувалися на цьому ґрунті сутички з професором-фізіологом Воскресенським (Л. Н. Воскресенський читав курс фізіології тварин, у 1920-ті роки був головою Тверського біологічного товариства.)" (Нікольський, 2006, цит. за Стоюхина, & Мазілов, 2017, с. 212).

У Таврійському університеті він брав участь у Товаристві філософських, історичних та соціальних знань. До речі, головою цього наукового товариства був Г. В. Вернадський. Він згадував: "Незважаючи на громадянську війну та важкі умови життя, Крим славився розквітом інтелектуального та релігійного життя... Зблизилися ми з П. П. Кудрявцевим та І. П. Четвериковим. Як Кудрявцев, так і Четвериков були православними віруючими. Після приходу [в Крим] Добровольчої армії у червні 1919 р. релігійне почуття та релігійно-філософська думка прорвалися назовні. У релігійно-філософському русі брали діяльну участь професори Кудрявцев та Четвериков" (Багров та ін., 2004, с. 263–264). І. Четвериков працював у секторі психотехніки автодорожньої безпеки Центрального управління шосейних і ґрунтових доріг і автомобільного транспорту (1929 рік), де розроблялися актуальні питання безаварійного руху на дорогах і застосування психофізіологічних методів профілактики катастроф. Також він працював у низці московських вишів та закладів (1922–1930), у Ярославському педагогічному інституті (1930), з якого його було невдовзі звільнено та засуджено як "соціально чужий елемент" без права проживання у великих промислових містах. Його було

ув'язнено до Бутирської в'язниці (1933), згодом заслано в Актюбінськ (Казахстан, 1933–1937). У роки Другої світової війни він переїхав у Німеччину. Помер 2 жовтня 1969 р. та похований у Штуттгарті (Німеччина).

Уперше до аналізу та кореляції Бога як Особистості та Людської особистості І. Четвериков звертається у своїй магістерській дисертації "Про Бога як особисту істоту. Богословсько-філософське дослідження", опублікованій в 1903 році. Основним предметом цього дослідження була проблема особистості, яка розглядалась психологом у двох "зрізах": особистість у вимірах (іпостасях) Абсолюту, тобто Абсолютна особистість, і розуміння особистості в контексті характеристик людської індивідуальності. Аналізуючи філософські системи в їх відношенні з ученням про особистого Бога, І. Четвериков висновує: "Ні досвід – чуттєвий (емпіризм) і надчуттєвий (інтуїтивна філософія), ні чисте мислення (панлогізм і почасти панентеїзм), ні індукція чи дедукція, а цілісна філософська система або аналітико-синтетичний метод – ось єдиний засіб для обґрунтування теоретичного вчення про реальне буття абсолютної Особистості" (Четвериков, 1903, с. 286). Погоджуємося з думкою І. Четверикова, позаяк сутність аналітико-синтетичного методу полягає в тому, що він дозволяє комплексно досліджувати об'єкти, явища та процеси, поєднуючи детальний аналіз їх складників з наступним узагальненням і синтезом отриманих знань, що забезпечує глибоке розуміння предмета дослідження і виявлення його сутнісних характеристик.

У 1929 році І. Четвериков пише працю "Емпіризм у психології", яка до сьогодні є неопублікованою. Зі статті зрозуміло, що автор – не лише видатний психолог, але й методолог та історик психології високого рівня. Він зазначав: "Наше завдання полягає у досвіді іманентної критики психологічного емпіризму, тобто у вказівці 1) його внутрішніх суперечностей, 2) невиявлених і часто несвідомо прийнятих метафізичних передумов, 3) методологічної упередженості та однобічності. Тільки така іманентна критика може намітити ті шляхи, якими має йти розроблення нової психології, яка не просто йде на зміну старій, але органічно виростає з неї шляхом подолання її недоліків і засвоєння усіх її цінних досягнень" (Стоюхина, & Мазілов, 2017, с. 216).

Для І. Четверикова процес удосконалення особистості пов'язаний не лише з формуванням індивідуальних якостей, а в посиленні їх інтенсивності в бутті. Таким чином, за його уявленнями, розвивалися ступінь та рівень сили прояву особистих властивостей божественних елементів, що становлять абсолютну особистість Бога у життєдіяльності людини. І. Четвериков підкреслює: "...Відкинувши особистість Абсолютного начала, завдяки емпіричній точці зору, позитивізм виявився безсилим пояснити сам факт віри в особистого Бога, чим довів ще раз неспроможність основного пункту своєї філософії, а, отже, і неспроможність свого негативного ставлення до особи Божества" (Четвериков, 1903, с. 88).

Причому для Абсолюту ідеї істини, добра і краси є не регулятивними, як у людини людської, а конструктивними, як в особистості абсолютної... "Правильне

¹ Психофізіологічний паралелізм (до речі, ця концепція відстежується у дуалізмі філософії Р. Декарта, монадології Г. В. Ляйбніца) – це теоретична концепція у психології та філософії, яка стверджує, що психічні (ментальні) і фізіологічні (тілесні) процеси відбуваються паралельно і незалежно один від одного, однак між ними існує чітка відповідність. Ця концепція намагається пояснити взаємодію між розумом і тілом без припущення про їх прямий причинний зв'язок. Таким чином, психофізіологічний паралелізм намагався розв'язати проблему взаємодії розуму і тіла, не порушуючи принципу каузальної замкнутості фізичного світу, однак ця концепція зазнала критики за те, що не надає значущості механізму взаємодії і залишається в межах дуалістичних уявлень.

розуміння особистості засвідчує, що вона не може бути застосована в усій її повноті не до абсолютної істоти, а до обмеженої людини, що вона не лише не обмежувальне, але навіть абсолютне начало" (Четвериков, 1903, с. 170). Надалі професор психології Київської Духовної Академії стверджував, що в основі всіх позитивних змін внутрішнього життя людини лежить щось єдине та незмінне у способах своєї діяльності за нескінченної різноманітності змісту. Це особистісне начало, що має початком уявлення про ідеали, пов'язує людину з моральним ідеалом. Він зазначає: "Направду, наше релігійне почуття і може виявлятися тільки в тому випадку, коли його об'єктом буде особиста абсолютна істота, здатна входити в безпосереднє спілкування з нами, здатна розуміти і любити нас, іти назустріч найвищим ідеальним потребам нашого духу, коротше кажучи – коли Бог є як Ти, або жива особистість щодо нас, як Я. Сама любов наша до Бога необхідна передбачає любов у відповідь, тобто може мати своїм об'єктом тільки особисту істоту" (Четвериков, 1903, с. 305). Отже, І. Четвериков, розглядаючи проблему людини, вводить її в контекст діалогічного спілкування з Абсолютом, що виразнюється в комунікативній системі "Особистість – Бог". Сутність комунікативної системи "Особистість – Бог" полягає у взаємодії між людиною ("Особистість") і вищою трансцендентною істотою ("Бог"). У цій системі підкреслюється особистісний, діалогічний аспект стосунків між людиною і Богом. Адже людина звертається до Бога через молитви, роздуми і духовні практики; натомість Бог відповідає через внутрішні відчуття, натхнення, обставини або інші способи, які людина може сприйняти. Причому Бог сприймається не як абстрактна сила, а як особистість, яка здатна взаємодіяти з кожною людиною індивідуально. Ті філософські системи, які ігнорують розуміння Бога як Особистості, неспроможні розкрити сутність релігійної віри. У цьому контексті І. Четвериков підкреслює: "... Відкинувши особистість Абсолютного начала, завдяки емпіричній² точці зору, позитивізм виявився безсилим пояснити сам факт віри в особистого Бога, чим довів ще раз неспроможність основного пункту своєї філософії, а отже, і неспроможність свого негативного ставлення до особи Божества" (Четвериков, 1903, с. 88). Віра в Бога як Особистість може забезпечити психологічну підтримку і розраду у важкі моменти життя. Люди можуть звертатися до Бога як до джерела допомоги, мудрості і заспокоєння. Розуміння себе у відносинах з Богом як Особистістю допомагає людям визначити свою ідентичність і місце у світі, може сприяти розвитку самосвідомості і особистісного зростання. Тому й "неспроможність емпіризму засвідчила безпідставність виставлених на цьому ґрунті заперечень проти теїстичного вчення про особистого Бога, які зводяться до однієї формули: *omnis determinatio est negatio*" (Д.П. – будь-яке визначення є заперечення) (Четвериков, 1903, с. 157).

У процесі комунікації людина пізнає Бога, а також краще розуміє саму себе, свої потреби, прагнення і духовні цінності. Цей процес сприяє духовному зростанню і вдосконаленню людини. Такий духовний діалог стимулює людину до життя за моральними принципами, такими як любов, милосердя, справедливість та співчуття.

При цьому Бог уявляється як вищий, недосяжний для повного розуміння розумом, але доступний для особистого досвіду і сприйняття через віру і духовну практику. Отже, розуміння Бога як Особистості має важливе значення у релігійному, етичному, філософському, психологічному контекстах.

І. Четвериков розглядає сутність психології любові як складне і багатогранне явище, яке включає в себе як емоційні, так і когнітивні компоненти, однак тяжіє до натуралістичної теорії любові, яка виникла на початку ХХ століття на основі ідей природознавства, та розглядає любов як природне явище, що має біологічні, еволюційні та фізіологічні основи. Згідно з цією теорією, любов розглядається як частина людської природи, що виникла в процесі еволюції для забезпечення виживання виду. І. Четвериков зазначає, що для представників натуралістичної теорії "любов не є самостійним актом у житті людської особистості, вона складається поступово з елементарних переживань, як всякий психічний процес і – найголовніше – є процесом в індивідуальній людській свідомості" (Четвериков, 1916, с. 50).

Зазначимо, що натуралістична теорія любові ґрунтується, по-перше, на біологічному детермінізмі, коли любов розглядається як результат біологічних процесів, таких як гормональна активність, нейронні механізми та генетичні фактори. Причому прихильники цієї теорії вважають, що любов є механізмом для забезпечення репродукції та збереження виду; по-друге, на еволюційному підході, у якому любов пояснюється як еволюційно вигідна стратегія, яка сприяє формуванню стабільних пар та забезпеченню потомства, а також соціальній кооперації і підтримці між людьми; по-третє, на інстинктах та поведінкових реакціях, коли любов розглядається як результат природних інстинктів та поведінкових реакцій, спрямованих на пошук партнера, створення пари та забезпечення нащадків. Таким чином, натуралістична теорія любові надає пріоритет її матеріальним та природним аспектам, зосереджуючись на тому, як біологія та еволюція формують людські емоції та поведінку в контексті романтичних стосунків.

Натуралістична теорія любові підходить до розуміння цього явища з погляду біологічних і еволюційних механізмів. Вона розглядає любов як результат природних процесів, що впливають на поведінку людини. Ця теорія може недооцінювати роль культурних, соціальних та особистісних факторів, що впливають на любовні стосунки. Однак не всі аспекти любові можна пояснити біологічними механізмами. Наприклад, альтруїзм, самопожертва і глибокі емоційні зв'язки можуть вимагати ширшого розгляду. У натуралістичній теорії недостатньо враховується унікальність кожної людини та її особистісні переживання, що не завжди вписуються у загальні біологічні моделі.

"Роз'єднавши людей непрорідною прірвою, оголосивши ілюзорним наше знання про чужу душу, сучасна психологія повинна була визнати ілюзорним і момент єднання в акті любові, а водночас мала поставити собі двояке завдання: з'ясувати, звідки взялася ця ілюзія єднання, і, якщо любов є єднання, то що становить її основу?" (Четвериков, 1916, с. 53), – ставить запитання мислитель.

² Закцентуємо увагу на тому, що як цілісна гносеологічна концепція емпіризм сформувався у XVII—XVIII століттях (Ф. Бекон, Т. Гоббс, Дж. Лок, Дж. Берклі, Д. Юм). Емпіризм характеризується такими особливостями як: акцентування на досвіді, його абсолютизація, позаяк знання походять з досвіду і відчуттів; надається пріоритет чуттєвому сприйняттю як основному джерелу знань; відстежується скептицизм щодо раціоналізму, оскільки припинюється роль раціонального пізнання, тобто пізнання через розум, логіку або теоретичне міркування; заперечується містицизм як ірраціональний спосіб пізнання, зокрема такий як інтуїція або містичні переживання.

Загалом натуралістична теорія любові пропонує важливі наукові інсайти щодо біологічних та еволюційних основ любові. Водночас для повного розуміння цього явища необхідно враховувати й інші аспекти, такі як соціальні, культурні та індивідуальні фактори, які також відіграють важливу роль у формуванні та розвитку любовних стосунків. Деякі дослідники, як зазначає І. Четвериков, вважають, що тема любові недоступна для психологічного дослідження, "що любов, переломлюючись кризь призму психологічного аналізу, втрачає те, що становить її душу, і перетворюється на якийсь напівпсихічний, напівфізіологічний процес" (Четвериков, 1916, с. 48).

При цьому І. Четвериков підкреслює, що розуміння психології любові вимагає комплексного підходу, який враховує як емоційний складник, що включає відчуття радості, щастя, пристрасті (тут можуть бути присутніми емоції ревності, страху втрати, тривоги), так і мотиваційний, який визначає прагнення до близькості, бажання бути разом із коханою людиною, турботу про неї. Тільки так можна отримати повне уявлення про те, що саме являє собою любов у контексті людських та божественних стосунків. Мислитель звертається до образу Богоматері, яка здатна зіцлювати та є гарантом убезпечення від різних негараздів. Не загинемо і ми, доки не на словах, а в житті, в реальному житті любитимемо, шануватимемо й утілюватимемо в собі цей дивовижний образ Богоматері, піднесений вище за Херувимів і Серафимів, яка смиренно, зі сльозами на очах і молитвою до Сина в душі, що спустилася на саме дно до останніх граней людського падіння і людських мук, – не загинемо, бо в цьому шануванні зіллємося з усім народом і у вірі в Заступницю озброїмося надією, яка ніколи не осоромиться надією на Бога за молитвами Пресвятої Богородиці, яка нас покриває Своєю омовором" (Четвериков, 2022, с. 495).

Дискусія і висновки

Проведений аналіз життя та діяльності І. Четверикова дозволив розкрити його психологічні ідеї, що мають значення для сучасної вітчизняної психології, що сприяє відкриттю нових ідей, збагаченню наукової бази, збереженню культурної спадщини, розвитку міждисциплінарних підходів та підвищенню престижу української науки. Кореляція Бога як Особистості та Людської особистості полягає в тому, що людина через взаємодію з Богом розвиває свої особистісні риси, моральні якості та духовний потенціал. Причому Бог сприймається як джерело сенсу, етичного закону і взірць досконалості, до якого людина прагне. Цей зв'язок є основою для діалогу "Особистість – Бог" для розуміння духовного розвитку, формування світогляду і визначення життєвих цілей. І. Четвериков визнавав важливість біологічних і еволюційних чинників у формуванні любові, проте вважав, що натуралістична концепція звужує багатовимірність цього феномену, оскільки любов не можна звести лише до інстинктів, репродуктивних механізмів, позаяк вона включає глибокий духовний і моральний компонент.

Перспективи подальших досліджень полягають в обґрунтуванні кореляційних зв'язків між різними психологічними ідеями І. Четверикова, їх екзистенційно-персоналістичним характером та освітньо-педагогічною місією.

Список використаних джерел

Акішин, С. Ю., Брюховецький, В. С., Бурега, В. В., Волошин, Ю. В., Головащенко, С. І., Капранов, С. В., Кочубей, Ю. М., Кузьміна, С. Л., Мельникова І. Є., & Пастушенко, Л. А. (2016). *Київська духовна академія*

в іменах: 1819–1924: Т. 2. Л–Я (В. С. Брюховецький, С. І. Головащенко, С. Л. Кузьміна, М. Л. Ткачук & М. В. Яременко, Ред.). Видавничий дім "Києво-Могилянська академія".

Багров, Н. В., Ена, В. Г., Лавров В. В. (Ред.). (2004). *В. І. Вернадський у Криму: Люди, места, события*. Либідь.

Загородній, А. Г., Онищенко, О. С., Багров, М. В., Смолий, В. А., Табачник, Д. В., Боряк, Г. В., Даниленко, В. М., Дубровіна, Л. А., Афіані, В. Ю., Омельчук, В. Ю., Скрипка, Л. В., & Тункіна, І. В. (Ред.). (2012). *Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського: Т. 2. Листування з українськими вченими; Кн. 2. Листування Д–Я; Ч. 2. О–Я*. НАН України; Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського; Ін-т історії України; Коміс. НАН України з наук. спадщини акад. В. І. Вернадського. http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_eav/cgiirbis_64.exe?&P21DBN=EAV&P21DBN=EAV&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&S21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF&S21STR=vern148

Козловський, В. П. (2017). Декілька спостережень щодо кантознавчих студій Івана Четверикова: Європейський контекст. *Наукові записки НаУКМА. Філософія та релігієзнавство*, 192, 39–43.

Стоюхін, Н. Ю., & Мазилів, В. А. (2017). Іван Пименович Четвериков: Судба со множеством загадок. *Труди Київської духовної академії*, 27, 207–226. <https://drive.google.com/file/d/15Thf853mlpbXPvYRmmtrZu1hxmV0t9l3/view?pli=1>

Ткачук, М. Л. (2016). Викладачі Київської духовної академії: Матеріали до портрета. У В. В. Бурега, С. І. Головащенко, В. П. Козловський, С. Л. Кузьміна & В. І. Менжулін (Ред.), *Біографічний підхід у вивченні історії та спадщини Київської духовної академії (1819–1924)* (с. 4–55). Київ-Могилянська академія. <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/23fb13cb-f9b0-4520-8530-a363a3f87dd4/content>

Четвериков, І. (1903). *О Боге как личном существе*. Изд-во Типографии Н. А. Гирич.

Четвериков, І. П. (1916). Психология любви. *Христианская мысль*, 4, 48–53.

Четвериков, І. (2022). *Психологія любові* (А. І. Бойко, Ред.). Бихун В. Ю.

References

Akishyn, S. Yu., Bryukhovetsky, V. S., Burega, V. V., Voloshyn, Y. V., Holovashchenko, S. I., Kapranov, S. V., Kochubey, Y. M., Kuzmina, S. L., Melnykova I. E., & Pastushenko, L. A. (2016). *Kyiv Theological Academy in Names: 1819–1924: T. 2. L–Ya* (V. S. Bryukhovetsky, S. I. Holovashchenko, S. L. Kuzmina, M. L. Tkachuk & M. V. Yaremenko, Eds.). Kyiv-Mohyla Academy [in Ukrainian].

Bagrov, N. V., Yena, V. G., Lavrov, V. V. (Eds.). (2004). *V. I. Vernadsky and Crimea: People, places, events*. Lybid [in Russian].

Chetverikov, I. (1903). *About God as a personal being*. N. A. Girich [in Russian].

Chetverikov, I. (2022). *Psychology of Love* (A. I. Boyko, Ed.). V. Yu. Bihun [in Ukrainian].

Chetverikov, I. P. (1916). *Psychology of love*. *Christian Thought*, 4, 48–53 [in Russian].

Kozlovsky, V. P. (2017) Some observations on the cantonal studies of Ivan Chetverikov: The European context. *Scientific Notes. Philosophy and Religious Studies*, 192, 39–43 [in Ukrainian].

Stoyukhina, N. Yu., & Mazilov, V. A. (2017). Ivan Pimenovich Chetverikov: Fate with many mysteries. *Proceedings of the Kyiv Theological Academy*, 27, 207–226 [in Russian]. <https://drive.google.com/file/d/15Thf853mlpbXPvYRmmtrZu1hxmV0t9l3/view?pli=1>

Tkachuk, M. L. (2016). Teachers of the Kyiv Theological Academy: Materials for a prosopographic portrait. In V. V. Burega, S. I. Golovashchenko, V. P. Kozlovsky, S. L. Kuzmina & V. I. Menzhulin (Eds.). *Bibliographic approach to the study of the history and heritage of the Kyiv Theological Academy (1819–1924)* (pp 4–55). Kyiv-Mohyla Academy [in Ukrainian]. <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/23fb13cb-f9b0-4520-8530-a363a3f87dd4/content>

Zagorodniy, A. G., Onyshchenko, O. S., Bagrov, M. V., Smolii, V. A., Tabachnyk, D. V., Boryak, G. V., Danylenko, V. M., Dubrovina, L. A., Afiani, V. Yu., Omelchuk, V. Yu., Skrypka, L. V., & Tunkina, I. V. (Eds.). (2012). *Selected scientific works of academician V. I. Vernadsky: T. 2. Correspondence with Ukrainian scientists; Book 2. Correspondence D–J; Part 2. O–J*. NAS of Ukraine; V. I. Vernadsky National Library of Ukraine; Institute of History of Ukraine; Commission of NAS of Ukraine on the scientific heritage of academician V. I. Vernadsky [in Ukrainian]. http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_eav/cgiirbis_64.exe?&P21DBN=EAV&P21DBN=EAV&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&S21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF&S21STR=vern148

Отримано редакцією журналу / Received: 22.08.24

Прорецензовано / Revised: 19.10.24

Схвалено до друку / Accepted: 15.12.24

Denys PREDKO, PhD (Philos.)
ORCID ID: 0000-0001-7760-6957
e-mail: denyspredko@knu.ua
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Yuliya LEVCHENKO, PhD (Political science)
ORCID ID: 0000-0002-3851-5355
e-mail: yuliya.levchenko@knu.ua
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

LIFE MILESTONES AND PSYCHOLOGICAL VISIONS OF IVAN CHETVERYKOV

Background. *Despite the emergence of studies devoted to the history of Ukrainian psychology during the years of Ukraine's independence, many personalities, and their activities and teachings, remain unknown to both the scientific community and the general public. Ivan Chetverykov is one such personality.*

Results. *The article is centered on the autobiographical narrative and ideas of the Ukrainian educator and psychologist I. Chetverykov. The study emphasizes the analysis of his biography, professional career, and contributions to the development of psychology, pedagogy, and social science. It also highlights the methodological foundations of his works. The main directions of I. Chetverykov's psychological studies are outlined, particularly the humanistic approach (viewing psychology as a tool for understanding the individual uniqueness of each person); the connection between the concept of God as a subject with personal characteristics (consciousness, will, emotions, and capacity for interaction) and the formation and development of human personality; and the psychology of love (love being not only an emotional or cultural phenomenon but also an intrinsic component of human nature rooted in attachment needs and evolutionary stimuli). In exploring the relationship between the Person and God, I. Chetverykov focused on the dialogic nature of this relationship. According to the thinker, dialogue is not only an act of faith but also a pathway to a fulfilling life and personal improvement.*

Conclusions. *The main dimensions of I. Chetverykov's educational, pedagogical, and scientific endeavors, particularly the religious and personal psychological dimensions, are identified and their role in the formation of national psychology is articulated.*

Keywords: *psychology, history of psychology, I. Chetverykov, methodology, psychology of love, personality of God, dialog between personality and God.*

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.